

MESLEK HASTALIKLARI EKONOMİ POLİTİĞİ ÜZERİNE NOTLAR

Oğuz TOPAK
Dr., Araştırmacı

Günümüzde çalışmadan kaynaklanan hastalıklar ve kazalar özellikle çalışma yaşamında en çok tartışılan konulardan birisini oluşturmaktadır. Bunlar arasında iş kazaları kamuoyunda sıklıkla dile getirilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Giderek artan iş kazalarının önlenemeyen yükselişi sürekli olarak tartışılmaktadır. Ancak, çalışma ve insan sağlığı konusundaki tartışmalarda çok değinilmeyen veya ikincil planda tutulan bir diğer durum da meslek hastalıklarıdır.

Meslek hastalıklarına dair ilgisizlik ve önemsizleştirme kamuoyu ile sınırlı olmayıp Çalışma Bakanlığı bünyesinde de kendisini göstermektedir. Çalışma Bakanlığı tarafından yayımlanan istatistiklerde de Türkiye’de meslek hastalıklarının sayısal dağılımının oldukça düşük düzeylerde olduğu da görülmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu 2013 yılı istatistiklerine göre 371 sigortalı meslek hastalığına yakalanmış görünmektedir (1). Gerçekten bu rakam Türkiye’de meslek hastalıklarının çok az görüldüğünü mü, yoksa meslek hastalıklarının teşhis, tanı ve tedavi sürecinin yapılamadığını mı göstermektedir? Birçok tartışma bu konuya yoğunlaşmış ve meslek hastalıklarının ölçülmesi konusu meslek hastalıklarının kendisinin tartışılmasının önüne geçmiştir.

Bugüne kadar sosyal bilimlerin alanında bu konuya ilişkin çalışmaların büyük bir bölümü meslek hastalıklarını iş hukukunun bir dalı olarak “tazminat” konusunu merkezine alarak tartışmış, bu alandaki çalışmaların bir kısmı da meslek hastalıklarının ortaya çıkışı ve sonuçlarını da “sigortacılık” açısından tartışmıştır. Beşeri bilimlerin açısından tartışmalar da genellikle meslek hastalıklarını doğuran etmenler ile meslek hastalıklarının tanı, teşhis ve tedavi süreçlerine yoğunlaşmıştır.

Makalemizde bu ikilemin ve bu çalışmaların ötesine geçerek meslek hastalıklarını tarihsel ve toplumsal yönleriyle ele almayı hedefliyoruz. Gerçekten de yapılan analizler ve tanımlamaların bir-

çoğu tarihsiz ve sosyal boyutlarından yoksun bir meslek hastalığı kavramına dayanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kaynaklarda meslek hastalıkları; zararlı bir etkenle bundan etkilenen insan vücudu arasında, çalışılan işe özgü bir neden-sonuç, etki-tepki ilişkisinin ortaya konabildiği hastalıklar grubu olarak tanımlanmaktadır (2).

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun 14üncü maddesinde “Meslek hastalığı, sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özürümlük halleridir” şeklinde tanımlanmaktadır.

Her iki kaynağın ortak noktasında meslek hastalığı, “kaçınılmazlık” söylemi üzerinden, işin yarattığı bir hastalık olarak tanımlanarak, toplumsal sınıf mücadelelerinin etkisi ve iradi faktörlerden soyutlanmış olarak konumlandırılmıştır.

Meslek hastalıklarının ekonomi politikası üzerine yapılacak tahlillerde farklı teorik yaklaşımlar sergilenilebilir. Aşağıdaki analizlerimizin teorik arka planında tarihsel ve ekonomik yasaların toplumsal analizin ana noktasını oluşturduğunu belirten Marksist teori esas alınacaktır. Bu çerçevede, Marksizmin yöntemi olan soyuttan somuta ve basitten karmaşığa yöntemi kullanılacaktır. Bir başka deyişle zaman ve mekan değişkenleri olmadan soyut düzlemde yapılacak yalın analiz düzeyinden giderek zaman ve mekan boyutlarının da dahil edildiği daha somut ve karmaşık analiz düzeyine geçilecektir. Meslek hastalıklarının tarihsel ve politik analizinin oldukça geniş bir çalışma alanı oluşturacağından, bu çalışmamızın sınırlarını belirlemek açısından meslek hastalıkları ile kapitalizm arasındaki ilişkinin tartışılacağını, diğer üretim tarzları açısından yapılacak analizlerin ise şimdilik bu çalışmanın konusu dışında bırakıldığını da not etmek gerekir.

Meslek hastalıkları kavramını tanımlamak için birey açısından bir tarihsel başlangıç noktası bulmamız oldukça zor. Kavramsal açıdan insanın herhangi bir işi yapmaya başladığı tarih meslek hastalıklarının başlangıç tarihi kabul edilmelidir. Doğa ile insan arasında doğayı dönüştürmeye yönelik her faaliyet çalışma olarak tanımlanır. Doğayı dönüştüren bu faaliyet aynı zamanda yaratıcı olduğu kadar yıkıcıdır da. Bu nedenle çalışmanın kendisi de doğanın yanı sıra insanın dönüştürücü faaliyeti olan emek gücünün hayata geçirildiği noktada insan açısından da bir dönüşüm, yıkım etkisine sahiptir.

Çalışmanın kendisi ve toplumsal işbölümü, üretimin organizasyonu üretilen mal ve hizmetlerde uzmanlaşmayı doğurduğu gibi doğal olarak meslekleri ve meslek hastalıklarını ortaya çıkarmıştır. Yılın birkaç günü, kendi giyeceği kumaşı dokuyan kişinin kas-iskelet-eklem sorunlarıyla karşılaşması beklenmez ama uzmanlaşan ve tüm topluluğa kumaş dokuyan insanın bir süre sonra kas-iskelet sistemi hastalıklarından acı çekmesi beklenebilir. Ancak meslek hastalıklarının dikkat çeker hale gelmesi ve yazılı kayıtlara geçişi insanın bir başkası hesabına çalışır hale gelmesiyledir. Örneğin, Roma ve Yunan uygarlıklarında, devasa taş blokların işlenerek yapılarda kullanıldığı çağlarda, taş ocaklarında çalıştırılan kölelerin solunum sıkıntısıyla ölmesinin dönemin hekimlerinin dikkatini çektiğini tarihe düşen kayıtlardan bilmekteyiz. Asıl ilginç olan dönemin hekimlerinin, taş ocaklarında solunan tozla, oluşan hastalığın bağlantısını kurmaları ve tarihin ilk "korunma önlemini" önermeleridir: Kölelere çalıştırılırken deriden maskeler takılması (3).

K. Marx'ın 1844 El Yazmaları'nda işaret ettiği gibi "Ekonomi politığın, (bu gün için iktisat ve sistemin meşrulaştırılmasında etkin işlevler üstlenen medya yıldızı iktisatçıları) proleterleri (işçiyi), yani ne sermayesi ne de toprak rantı olan, sadece emekle ve tek yanlı ve soyut emekle yaşayan kişiyi, ancak işçi olarak göz önünde tuttuğu kendiliğinden anlaşılır."

Marx'ın daha sonra emek ile emek gücü ayrımına tekabül edecek olan bu ifadesi, emekçi ile onun değişim değeri haline dönüşen emek-gücü arasındaki ayrım, meslek hastalıkları ve iş kazaları için yeniden düşünmeye çağrılı bir açıklamayı beraberinde getirir: "Öyleyse ekonomi politik, ilke olarak, onun tıpkı herhangi bir beygir gibi ancak

çalışabilecek kadar kazanması gerektiğini tanımlayabilir. Onu çalışmadığı zamanda, insan olarak düşünmez, bu özeni ceza mahkemelerine, hekimlere, dine, istatistik tablolarına, siyasete ve dilenciler çavuşuna bırakır" (4, s: 105).

Meslek hastalıkları açısından konu değerlendirildiğinde kapitalizm kendinden önceki üretim tarzlarından oldukça farklılaşmaktadır. Bu anlamda, kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayıran, sermaye ile emek arasındaki üretim araçlarının mülkiyetine dayalı antagonistik artı değere el koyma biçiminde gerçekleşen sömür ilişkisi olup, bu bir defada kurulup, bir defada biten bir ilişki değildir. Önemli olan bu ilişkinin sürekliliği ve yeniden kurulmasıdır.

Dolayısıyla bu ilişkinin yeniden kurulabilmesinin unsurlarından birisi de, taraflardan birisi olan emeğin sömürünün devamlılığı ve yeniden üretimi için emek gücünü sunmasının sağlanmasıdır. Bu bağlamda emek gücünü pazara sunan emeğin bu uğraşının da sürekliliğinin sağlanması gerekir. Böylelikle ilişki sürekli hale gelir ve kapitalizmin sürekliliği sağlanır. Bu da, emeğin yeniden üretimini bu ilişkinin sürekliliği için elzem bir unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Feodalizmde toplumsal yeniden üretim işlevi, vesayet ilişkisi çerçevesinde egemen olan sınıfın yükümlülüğü altındadır. Bir diğer deyişle egemen olan senyör, tabiiyeti altındaki topluluğu koruma ve gözetmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük, serfin emek gücünün kullanımının bir karşılığıdır. Oysa kapitalizmin dayandığı 'özgürlük' anlayışı çerçevesinde emek "özgür"dür. Bu nedenle bir vesayet ilişkisinden söz edilemez. Kapitalizmde özgür bireyler arasındaki sözleşme ilişkisi, kapitalizme has bir ilişki biçimidir. Bu, emekçinin emek gücünü pazara sunması ile kurulur. Bu çerçevede emekçiye ödenen ücret, onun bir sonraki gün işe gelebilmesini sağladığı için, refahını veya yeniden üretimini de kapsayan bir karşılıktır. Yeniden üretim, sadece pazar ile emek arasındaki ilişki biçimi veya sadece bireysel sermaye ile bireysel emeği ilgilendiren bir ilişki değil, aynı zamanda kurumsal olarak bu süreç dahil olan devletle bağlantılıdır. Sözleşmeyi ve buna bağlı olarak ücretin ödenmesini düzenleme işlevi, devleti, bu ilişkinin görünmez tarafı kılmaktadır.

Marx'ın kapitalizm eleştirisinde klasik politik iktisattan ayrıldığı üç ana nokta vardır. Bunlardan birincisi, kapitalizmin pazarda özel mülkiyet esası-

na dayalı olarak ortaya çıkan metaların üretim ve mübadelesine dayalı bir ekonomik sistem olduğu görüşüdür. İkincisi, herhangi bir metanın değerinin, bu metanın üretiminde kullanılan emek gücüyle ölçülebileceği görüşüdür. Bununla bağlantılı olarak Marx, kapitalizmin sömürüye dayalı, pazarda özgür mübadele biçiminde sermaye sahipleri tarafından emek gücünün üreticilerinden ücreti ödenmemiş emeğin alınmasına dayalı sınıf temelli bir sistem olduğu saptamasını yapar. Bu tür bir mübadele ilişkisi, bireyin ve dolayısıyla toplumsal olanın refahını optimize etmeye yönelik bir özellik taşımaz. Aksine, kendisini özgür ve eşit bir pazar içerisindeki metaların değişimi şeklinde lanse eden kapitalist ekonomik örgütlenme, sadece kapitalistlerin refahını korur; toplumun büyük bir kesimini oluşturan ve sömürülen işçi sınıfının refahını ise ortadan kaldırır. Marx'ın klasik iktisatçılardan ayrıldığı üçüncü nokta ise, kapitalizmin özünde olan kâr için rekabetçi arayışların ve buna bağlı olarak düşen kâr oranlarına yönelik uzun dönemli eğilimlerin sömürüyü yoğunlaştırdığı ve sınıf çatışmasını derinleştirdiği dinamik bir sistem olduğu yolundaki görüşüdür (5).

Marx'ın düşüncelerinden yola çıkarsak, kapitalizmin ortaya çıkış sürecinde görülen gelişmelerin geçiş sürecinin yansımaları olduğunu anlarız. Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde yaşanan dönüşümlerden birisi de, feodal sözleşme biçiminden kapitalist sözleşme biçimine geçiştir. Bu geçişle birlikte vesayete dayalı biçim yerini akdi sözleşmeye bırakmıştır. Vesayet ilişkisinin dayanağı olan efendinin doğrudan emekçiye karşı olan yükümlülükleri dönüşüme uğramaya başlamış ve efendiyle kurulan doğrudan tabiiyet ilişkisinin yerini devletin hukuki kurallarıyla belirlenmiş olan akdi sözleşme ilişkisi almıştır. Bu noktada ücretlilik ilişkisi akdi ilişkinin en önemli bileşeni olarak ortaya çıkarken, feodal ilişkideki doğrudan tabiiyet ilişkisinin yerini de devletin soyut tabiiyet ilişkisini yeniden tesis etme görevini üstlenmesi almıştır. Devlet, emek sürecinin tali bir bileşeni olarak emek-sermaye ilişkisinde yerini alırken akdi sözleşmenin garantörü ve denetleyicisi durumuna gelmiştir. Ayrıca, ilişkinin kurulmasından sonra da sözleşmenin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Özellikle ilişkinin kesintiye uğramaması, sözleşmenin soyut tarafı olan devletin yükümlülüğü altına girmiştir. Devlet, bir yandan işçinin doğrudan kont-

rolünü sağlamaya yönelik olarak fiziki zor kullanma gücüyle bu ilişkiyi ve sözleşmeyi garanti altına alırken diğer yandan sözleşmenin ve ilişkinin yeniden üretimini sağlamaya yönelik olarak rızanın yaratılması için kurumsal düzenlemelere gitmiştir. Devlet, daha önce işçi sınıfı içerisinde ortaya çıkmış olan veya yerel düzeyde vesayet ilişkisi çerçevesinde hayata geçirilen bazı düzenlemeleri geniş kapsamlı kurumsal düzenlemeler şeklinde hayata geçirmeye başlamıştır.

Meslek hastalıkları da bu çerçevede emek sermaye ilişkisinin merkezinde bulunmaktadır. Şöyle ki emekçinin bir sonraki gün işe gelebilmesi bu ilişkinin sürekliliğinin sağlanması açısından elzem olan unsurdur. Emeğin yeniden üretiminin bir parçası da sağlığının korunmasıdır. Feodal dönemde vesayet ilişkisi çerçevesinde bir bütün olarak ele alınan emekçinin ve emekgücü sunumu arasındaki ilişki parçalanmış ve sermaye ilişkisi dediğimiz sözleşme ilişkisinde emekgücünün sunumunun sürekliliğinin sağlanmasına indirgenmiştir. Bu çerçevede, genel anlamda sermayedar açısından bir yükümlülük haline gelen bu unsur ücret maliyetinin bir parçası haline dönüşmüştür. Dolayısıyla artık değere el koyma sürecinin (yeniden değerlendirme sürecinin de) bir parçası olmuştur.

Ayrıca, kapitalizm açısından emek ve sermaye arasında kurulan bu ilişki sadece bir defalık ilişki olmadığı gibi sistemin sürekliliğini sağlayacak olan bu ilişkinin sonucunda ortaya çıkacak artı değere el koyma biçiminin ve sürecinin de sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bu açıdan birikim sürecinin sürekliliğinin sağlanması için emek sürecinin kontrolünün ve denetiminin, bir başka deyişle emeğin işyerinde ve toplumsal yaşamda kontrol ve tahakkümünün sağlanması ve emeğin sermayeye tabiiyetinin meşruiyetinin devamı açısından da emeğin disiplininin sağlanması gerekmektedir.

Bu çerçevede artı değer sömürüsünün ve artığa el koyma sürecinin devamının sağlanması ve toplumsal meşruiyetinin mutlaklaştırılması da emek gücünü satmak zorunda bırakılan emekçilerin varlığına dayalı diyalektik dikotominin –efendi köle ilişkisinin– yerine konabilecek ve emekgücünü sunan emekçinin varlığının da devamının sağlanması gerekliliğini doğurmaktadır. Bu süreçte kaçınılmaz olarak canlı emeğin doğayı dönüştürme sürecinde ortaya çıkan yaşamsal risklerin ve tehlikelerin bertaraf edilip edilemeyeceği sorununun ele alınması konusunu gündeme getirmektedir.

Marx, Kapital'in Birinci cildinde bu konuyu řu şekilde gündeme getirmektedir: "İşçilerin sakatlanmaması için kendilerine ufak-tefek masraflar yükleyen bu maddelere karşı patronların gösterdiği fanatik direnmeye üçüncü kitapta tekrar döneceğiz; bu direnme, çıkar çatışmalarının bulunduğu bir toplumda, her bireyin kendi kişisel çıkarını korumaktan başka bir şeyi düşünmemesi ile zorunlu olarak ortak gönenci geliştireceği şeklindeki serbest ticaret dogmasına, yeni ve parlak bir ışık tutuyor! ... Kapitalist üretim tarzının niteliğini, temizlikle sağlığın korunması için gerekli en basit araç ve gerecin Parlamentodan çıkacak bir yasağı zorunlu kılmasından daha iyi ne gösterebilir? 1864 tarihli fabrika yasağı, çömlükçilik işkolunda, "çoğu durumda 20 yıl ve bazen da ebedi süren bir perhiz döneminden sonra, 200 işyerini badanalamış ve temizletmiştir". (İşte kapitalistin "perhizi" budur!) ... Sağlık yetkilileri, sanayi araştırma komisyonları, fabrika denetmenleri, bir ağızdan ve tekrar tekrar, bu 500 foot küplük havanın gerekliliğini ve bunu sermayenin elinden koparıp almanın olanaksız olduğunu söylediler. Böylece bunlar, aslında, işçiler arasındaki verem ve diğer göğüs hastalıklarının, sermayenin zorunlu varlık koşulları olduğunu ilan etmiş oluyorlardı (6, s:214)".

Diğer yandan Marx, kapitalist birikim sürecinin tarihsel olarak merkezileşme ve yoğunlaşma dinamiklerinin de aynı zamanda emek sermaye çelişkisinin somutlaşmış biçimlerinin insan sağlığını sınıfsal çıkarların belirlediği gerçeğini dile getirmiş; bu çerçevede, işçi sınıfının sağlığının korunmasının burjuva demokrasisinin değil, kapitalizmin kendi iç çelişkilerine karşı genel bir sermaye ilişkisinin korunmasına dair dinamikte olduğunu sermaye ilişkisinin doğasında bu tür bir koruma ve toplumcu düşünme olmadığını vurgulamıştır: "Fabrika yasalarının, -makinenin ilk yaratıları olan- makinenin eğirme ve dokumacılık ile ilgili özel yasa olmaktan çıkartılarak, toplumsal üretimi bütünüyle kapsayacak bir yasa halinde genelleştirilmesi gereği, daha önce de gördüğümüz gibi, büyük sanayiinin tarihsel gelişme tarzından ileri gelmiştir. Bu sanayiinin gerisinde, manüfaktürün, elzanaatlarının ve ev sanayiinin geleneksel biçimi tümüyle devrime uğramıştır; manüfaktürler sürekli olarak fabrika sistemine ve elzanaatları da manüfaktürlere dönmüş ve ensonu, elzanaatları ile ev sanayileri, denebilir ki, şaşılacak kadar kısa bir sürede, kapitalist sömürünün en yabanıl çılgınlık-

larını serbestçe gösterdiği sefalet yuvaları haline gelmişlerdir. Burada iki tavır, ibreyi değiştirmiştir: birincisi, sermaye, kendisini, bir noktada yasal denetim altında görür görmez, öteki noktalarda çok daha pervasızca, sürekli olarak telafi yolunu yinelemiştir [231]; ikincisi, kapitalistlerin, rekabet koşullarında eşitlik, yani emeğin her türlü sömürüsü konusunda konulacak sınırlarda eşitlik için kopardıkları feryat (3, s:232)".

Bu açıdan bakıldığında kapitalizmin merkezileşmesi ve yoğunlaşması süreci kanlı ve bir o kadar da acımasızca işyerlerindeki işçilerin ve emekçilerin sağlıkları ve canları üzerinden işlemiştir denilebilir. Bu çerçevede sermayedar açısından meslek hastalıklarının önlenmesi için yapılacak bütün işlemlerin somut karşılığı maddi yük olarak tanımlanmakta ve sermayedarın payını azaltacak ek maliyet olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle kâr oranını azaltacak bu baskı nedeniyle maliyetleri azaltmaya yönelik bir eğilim içerisine girmektedirler.

Maliyetin emeğe yüklenmesi, bu çerçevede sermaye özellikle kullanılan kimyasallar ve diğer meslek hastalığı yaratıcı etmenler üretimi arttırıcı veya verimliliği yükseltici niteliktedir. Sermaye açısından göreliliği değer sömürüsünün arttırılmasının yolu, göreliliği değer yükseltmekten geçer. Bu bir yandan sermayenin yoğunlaşmasını gerektiren diğer yandan enerji ve sermaye malları için üretilen malların maliyetlerinin de düşürülmesini iğer bir durumdur. Bu çerçevede sermaye maliyet analizi yapar. Bu maliyet analizinde işyerinde kimyasal madde veya diğer unsurların kullanımı bu amaca hizmet ediyorsa buna yönelir. Bu çerçevede de bu değişikliğin ya da kullanımın uzun dönemli maliyeti işçinin sağlığı ile kâr arasındaki tercihtir. Burada tercihin yapılmasının tek belirleyeni işçilerin bu etkilere karşı direniş ve mücadele düzeylerinin yükselme riskidir. Tolere edildiği takdirde bu seçim sermaye ilişkisi açısından rasyonel hale gelir (7, s:35-40).

Bu rasyonelleştirme sonucu, maliyetin dışsal-laştırılması dediğimiz süreç başlar. Önce işçi arzının yani yedek sanayi ordusunun varlığı bir etken olarak karşımıza çıkar. Böylece işveren işçilerin bu süreci kabullenmelerini sağlamış olur. Kısa dönemli ücret ve sağlık arasında tercih yapma durumunda kalan işçi bunu bir toplumsal sorun olarak değerlendirmemeye başlar. Artık sorun bireysel işçinin sorunu haline getirilmiştir.

Kapitalist birikim sürecinin ilkel birikim aşamasında ve özellikle vahşi kapitalizm dönemi olarak tanımlanan bu sürecin sonucu ise; “fabrika yasaları” gibi yasal düzenlemeleri doğuracak bir işçi sınıfının yok ediliş sürecine tanıklık etmiş, bu açıdan sermaye ilişkisinin ve birikimin sürekliliği için gerekli olan tüketim sürecinin de devamı sorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede emeğin emek gücünün sunumu açısından kapitalist ilişkinin içkin unsuru olan genel sınıfsal çıkar unsuru devreye sokularak bu sürecin ekonomik, siyasal ve toplumsal maliyetinin devletleştirilmesine yönelik aşama hayata geçmiştir.

İkinci aşama olarak tanımlayabileceğimiz aşama da meslek hastalıklarının maliyetinin devletleştirilmesidir. Devletin bu çerçevede konuyu bir siyasal mücadele alanı olmaktan çıkararak birikim sürekliliğini sağlamaya yönelik sermaye aklı çerçevesinde konuyu ele alması sağlanır. Artık ‘önleme’ yerine ‘tazmin’ mantığı devreye sokularak, “risk” önlenemezlik, ekonomik büyüme için zorunluluk kavramları çerçevesinde ele alınmaya başlanır. Yargı süreçleri sonucunda tazmin anlayışının yansıması olarak, mesleğe yönelik hastalıkların ve tazminin miktarının belirlenmesi gibi uzmanlık alanları belirlenir. Bu yolla işçi sınıfının algısı yönetilerek emeğin kontrolü sağlanır. Sermaye ilişkisinin kendisi tartışmadan çıkarılarak bireysel sermayedarların sorununa indirgenerek konu ele alınır. Bu çerçevede, seçmen tabanına ve yurttaşlara temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasında devletin etkin koruma sağladığı savı ortaya atılır. Tedavi süreçleri işletilir.

Bu çerçevede, kapitalist sermaye birikiminin yaşadığı istikrarsızlık sürecine paralel biçimde devletlerin eş zamanlı olarak emeğin toplumsal yeniden üretimine yönelik bazı kurumsal düzenlemeleri; öncelikli olarak emekçilerin bir sonraki gün işe gelebilmelerine olanak sağlayabilecek olan sağlıklarını koruyucu düzenlemeleri hayata geçirmeye başladığı söylenebilir. Dönemin geçerli emek rejim ve üretim sürecinin işçiler üzerinde yarattığı tahribat ve yüksek ölüm oranları bu düzenlemelerin asıl nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İngiltere örneğinde de görüldüğü gibi geleneksel sektörler olarak tanımlayabileceğimiz madencilik ve dokuma sektöründe mutlak artı değer sömürsünün çalışma sürelerinin arttırılması yoluyla maksimize edilmesi arayışı işçi sınıfının bu dönemdeki jenerasyonunu derinden etkilemiş ve gerek iş kaza-

ları nedeniyle gerekse çalışma koşullarından kaynaklanan ölümler ciddi boyutlara ulaşmıştır (8, 1993). İşsiz kitlenin devasalığı ve rekabetin yarattığı baskı karşısında sermaye ancak emek sömürsünü arttırarak var olmaya çalışmakta idi. Fransa’da yayımlanan Villerme Raporu ile 1842 yılında kraliyet inceleme kurulunun hazırladığı rapor durumu gözler önüne sermekteydi (9).

Çalışma sürelerinin sınırlandırılmasıyla başlayan bu düzenlemelerin en önemlisi hiç kuşkusuz iş kazalarının ve işteki ölümlerin azaltılmasına dönük olundu. Öte yandan aşırı çalışma ve yetersiz beslenmenin etkileri de işçi sınıfının her geçen gün niceliksel açıdan azalmasına yol açıyordu. Çalışma koşulları nedeniyle çocuk ölüm oranlarının artması, sağlıksız beslenmenin yol açtığı raşitizm, kadınların ve genç kızların çalışma yaşamının kötü etkileri nedeniyle yıpranmalarının yol açtığı doğurganlıktaki dalgalanmalar ve ahlaki çöküntünün yarattığı diğer etkenler, işçi sınıfının sayısal niceliğini etkilemekle kalmamış aynı zamanda savaşıyor insan sayısını ve savaşta çalışacak işgücünü de derinden etkilemiştir (10). Bu nedenle kadın ve çocukların çalıştırılmasına bireysel kapitalistlerin feryatlarına rağmen sistemin sürekliliği ve istikrarı için kısıtlamalar getirilirken, emeğin yeniden üretiminin sağlanması için işçilerin üretim süreci dışında da sağlığını korumaya yönelik kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim birçok ülkede doğrudan işçilerin yeniden üretimine yönelik sosyal sigorta uygulamalarının genel olarak 1880’ler ile 1920 arasında hayata geçirildiği görülmektedir.

Bu aşamadan itibaren üretim sürecinin ve emek rejimindeki dönüşümler ile teknolojik sıçramalar, işten kaynaklanan hastalıklar ve kazalara yönelik maliyetin devletleştirilmesi sürecinin giderek karmaşıklaşmasına neden olmaya başlamıştır. Bu çerçevede sermaye, devletleştirme sürecinde sınıfsal çıkarları doğrultusunda tepki ve bazı taktiklerle konunun kaynağını bulandırma sürecini işleterek maliyetin devletleştirme sürecini hızlandırmıştır. Bu aşamada düzenlemelere ve önlemlere karşı direnme, mekânsal olarak sömürü ilişkilerinin kölelik ilişkilerine dönüştüğü ülkelere yönelme gibi süreçler işlemiştir. Bir yandan da düzenleme biçiminin üretim sürecine yansıması olarak tanıyabileceğimiz “taşkıyıcı” hukuksal normlar ve yargı süreçlerinde üretimin doğası kavramıyla paralel olarak “kaçınılmazlık” ilkesi ortaya atılmış ve bu çerçevede yargı süreçleri işletilmeye başlanmıştır.

Aynı şekilde, 20. Yüzyıl başlarından itibaren kaçınılmazlık ilkesinin devamı olarak iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenabilirliği ve işçinin suçluluğu ön kabulüne dayalı bir stratejiyi de hayata geçirmişlerdir. Örneğin; 1920 yılında General Motors, Dupont ve Standart Oil şirketleri kurşunlu benzin nedeniyle ortaya çıkan meslek hastalıklarının işçilerin güvenlik önlemlerine uymamalarına bağlayan ortak bir kampanya yürüterek kurşunlu benzini savunmuşlardır (6, s:65).

Taylorist emek sürecinin egemenliği altındaki bu dönemin sonunda kitlesel üretime dayalı birikim rejiminin konjoktürel kriz evresi bu alandaki maliyetlerin devletleştirilmesine yönelik stratejilerin yetersiz kalmasına da neden olmuştur. Özellikle, Fordist birikim rejiminin hayata geçmesiyle birlikte emek gücünü satan işçi sınıfının aynı zamanda kapitalist birikim açısından tüketici kitle kimliğinin de birikim açısından denkleme dâhil edilmesi, düzenleme rejiminin sermaye birikim süreciyle bütünleşmesiyle birlikte birikim rejiminin kriz sarmalından çıkışına dair gelişim süreci de bu aşamanın yeniden şekillenmesinde önemli bir kilometre taşı olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop, 1991). Fordist devlet ve Keynesyen refah politikalarının emeğin toplumsallaştırılması sürecine yönelik politika değişimlerini başat unsur olarak kabul etmelerinin yansımaları meslek hastalıkları açısından da önemli bir dönüşümü birlikte getirmiştir. Refah devletinin düzenleme işlevi aynı zamanda meslek hastalıklarının ve işyerindeki üretimin sağlığı bozucu etkilerinin maliyetinin toplumsallaştırılmasına yönelik bir aşamaya geçilmesine neden olmuştur.

Maliyetin toplumsallaştırılması aşaması olarak tanımlanabilecek bu aşamada; sermaye, iş kazaları ve meslek hastalıklarının ortaya çıkardığı yükü topluma yansıtmasına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle sistemin yarattığı tahripkâr etkiyi yeniden gizleyerek atomize etmiştir. Bu çerçevede oluşturulan düzenlemelerle yeni önlemler alınarak sürecin geneli yerine tekil bir sistem yaratılarak sermaye için ek maliyet unsurlarının vergiler aracılığıyla topluma aktarılması sağlanmış, devlet bu alanı genel kamu sağlığının korunması gibi bir refah politikası alanı olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede, meslek hastalıklarının tanımlanması süreci hastalıklara indirgenen bir koruma sistemi oluşturulmuştur.

Özellikle, Fordizmin uluslararası ekonomik ve siyasal işbölümüne yönelik kurumsal düzenlemeleriyle paralel olarak üretim sürecinin de uluslararası alanda sabitleştirilme, standardizasyonu arayışlarının bir parçası olarak ILO'nun meslek hastalıklarının uluslararası alanda tekleştirilmesine yönelik girişimleri bu dönemin başat politikasının ana kurgusunu göstermektedir. Tanımlama, ölçümler, düzenlemeler, tıbbi tedavi ve teşhis süreçleri gibi ön süreçlerle sistemselsel bir tek tipleştirme aşaması devreye sokulmuş, devletler refah devletinin kurumsal düzenlemelerinden biri olan bu alana yönelik sağlık sistemlerini yeniden kurgulamışlardır. Aynı şekilde ortaya çıkan meslek hastalıklarının ise bireyselleştirme ve tazmine dayalı meşrulaştırma denklemiyle birlikte toplumsal kabulüne dayalı bir sistem de devreye sokularak tazmin mekanizması aracılığıyla maliyetin toplumsallaştırılması süreci hayat bulmuştur.

Bundan böyle, bireysel burjuvazinin üretim sürecinde işçi sınıfını öldürmesi, tazmin edilebilir bir hukuk olgusuna indirgenerek uygunluk kriteri devreye sokulmuştur. Şöyle ki, sigorta sistemlerinin hayata geçmesiyle birlikte işten kaynaklanan hastalıklar ve kazalar açısından işçilere veya ailelerine karşı sigortadan tedavilerinin karşılanması, gelir yoksunluğunun giderilmesine yönelik parasal yardımlar, ölüm halinde aileye ödenecek tazminatlar saptanarak bireysel ödemeler yoluyla konu salt sigortacılık mantığına indirgenmiş, bu çerçevede değerlendirilmesine yönelik bir meşruiyet yaratılmıştır. Devlet artık toplum adına, bir yandan kapitalist üretim sürecinin insana, işçi sınıfına etkilerini stabilize ederken aynı zamanda işçi sınıfının sistem içerisine entegrasyon sürecini de bu durumu bir risk, bireysel bir sorun haline getirerek sistemin ve birikimin sürekliliğini tehdit edecek mücadele ve direniş süreçlerini önlemektedir. Bu çerçevede devlet, kapitalist toplumun içerisinde barındırdığı yapısal çelişkiler nedeniyle, işçi sınıfının birliği ve kapitalist sınıfın çözülmesi ihtimalinin yol açabileceği sakıncaları ortadan kaldırmak için mevcut toplumsal formasyonun tutarlılığının sağlanmasında etkin bir rol oynamaktadır (11).

Bu noktada Fordist devletin atomizasyon veya yalıtma işlevi ile örgütlenme işlevleri devreye girmektedir. Sadece devletin örgütlenmesi yeterli değildir. Fordizmin asli unsurlarından birisi olan korporatizm sayesinde sendikaların da bu süreçte

ve işlevlerin hayata geçirilmesinde kurumsal olarak sisteme dahil edilmesi de meslek hastalıklarının maliyetinin toplumsallaştırılması sürecini meşrulaştıracak bir ortam yaratmaktadır.

Poulantzas'a göre refah devleti de bu bağlamda ele alınması gereken bir olgudur. Poulantzas, sermaye birikim süreciyle emeğin yeniden üretimi arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, sermaye açısından emeğin yeniden üretimini sağlamaya yönelik bazı işlevlerin devlet tarafından sermayenin genel çıkarları ekseninde yerine getirildiğini belirtmektedir (12, s: 184). Bu bağlamda devletin işlevlerinin sadece halk kitlelerinin desteğini almaya yönelik bir tuzak ya da doğrudan bir ideolojik mistifikasyon olarak ele alınmasının veya bu işlevlerin sadece refah devletinin toplumsal işlevlerine indirgenmesiyle açıklanmasının doğru olmadığını, devletin sınıfın hegemonyasını örgütleme ve yeniden üretmeye yönelik olarak şekillendiğini vurgular. Devlet, emeği koruyucu düzenlemeleriyle de sermayenin uzun vadeli çıkarlarını göz ardı ederek emeği fiziksel olarak yok etmesini önler ve mutlak artı değer sömürsü haricinde yeni görelî artı-değer alanları yaratır." Kısaca refah devletinin kurumsal yapıları, bir yandan emeği bireyselleştirme, diğer yandan da emeğin verimliliğini azami düzeye çıkarmayı hedefleyen kontrol ve normleştirme faaliyetleridir; bir diğer deyişle, emeğin yeniden üretiminin yönetilmesidir. Meslek hastalıklarının tanımlanması, tazmin edilmesi de bu çerçevede refah devletinin bu işlevinin bir parçası halindedir. Fordizmin kriziyle birlikte meslek hastalıklarının maliyetinin devletleştirilmesi ve toplumsallaştırılması süreci de refah devletinin dönüşüm süreciyle birlikte dönüşmüştür. Sermayenin yapısal dönüşümü bir yandan üretim sürecini ve emek rejiminin dönüşümünü getirmiş ve yaygın birikim sürecinin dayandığı esneklik, Fordist fabrikaların organizasyonel ve mekânsal parçalanmasını da beraberinde getirirken yeni birikim rejiminde çalışmanın yarattığı zararların ve işçi sınıfına yönelik etkilerinin yansıtılması stratejileri de dönüşmüştür. Özellikle, devletin refah politikaları aracılığıyla maliyetin toplumsallaştırılması ve tazmine yönelik düzenleyici işlevlerinin de dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda işyerlerinin formelleştirilmesi yerine zararlı üretim ve çalışma biçimlerinin enformelleştirilerek niteliksizleştirilen dışlanan çalışma biçimlerinin görünmez hale getirmeye yönelik bir stratejik yönelim ortaya çıkmıştır.

Özellikle fabrikaların mekânsal olarak daha kolay kapatılabilmesi veya taşınabilmesinin daha kolay hale getirilmesi, yalın üretim ve uluslararası alandaki sermaye dolaşımının daha hızlı ve kolay bir biçime dönüşmesi de bu görünmezleştirme sürecini daha da hızlandırmıştır. Aynı zamanda emeğin kontrol ve denetimine yönelik esnekleştirme politikalarının da yarattığı güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması, bununla bağlantılı olarak sendikaların gücünün kırılması ve örgütsüzleştirme süreçleri işyerlerindeki kurumsallaşmış sistemi dejenere etmiştir. Artık meslek hastalıkları ve çalışmadan kaynaklanan hastalıklar açısından sermayenin daha esnek bir biçimde gizleme, göçmen işçiler çalıştırma, enformelleştirme süreçlerini daha kolay işletebilmesine olanak sağlamıştır. Genel sermaye birikim sürecinin devamı için Fordist dönemde zincirlenen ve standardize edilen sermaye bir yandan da devlete yönelik yükümlülüklerinin ortadan kalkmasının türlü yollarını bulmaya başlamışlardır.

Devlet, bu yaygın birikim sürecinin gereklilikleri doğrultusunda denetim, gözetim işlevlerine yönelik ortaya koyduğu politikaları değiştirirken, işyerlerini kontrol ve denetim mekanizmalarını da değiştirmeye başlamıştır. Reaktif denetimler haricinde, aktif işgücü piyasası politikalarının uzantısı olarak işyeri ölçümlenmeleri azaltılırken, sigortacılık sektöründeki özelleştirme ve piyasalaştırma süreçleriyle, teşhis, tanı ve tedavi süreçleri de artık ya etkisizleşmeye ya da yetersizleşmeye başlamıştır. Bireysel sermayedarlar açısından da tazmin mekanizmalarına yönelik hukuksal düzenlemeler de yeniden ele alınarak zorlaştırılmaya başlanmıştır. Özellikle ikili işgücü piyasalarının enformel sektör lehine genişlemesi ve piyasalar arası geçirgenliklerin giderek daraldığı bu dönemde tazmin mekanizmaları da sadece korunaklı, sendikalı formel emeğin alanında kurgulanan düzenlemeler olarak karşımıza çıkmıştır (13, 14).

Neo-liberal dönemin sermaye birikim süreçlerinden bağımsız kendisine özgü gelişmesi ise sağlığın piyasalaşması sürecinin bir parçası olarak meslek hastalıklarının tanımlanması, ölçümlenme, teşhis ve tanı, tedavi süreçlerine yönelik devletin kurumsal yapısının ticarileşmesi, piyasalaşmasıdır. Devlet bir yandan bu alandaki kurumsal düzenlemeleri ticarileştirirken diğer yandan alanın kendisi bizatihi bir metalaştırma, değerlendirme alanı olarak sermayenin çekim merkezi haline gelmiştir. Gerek

uluslararası, gerekse ulusal düzeyde sermaye, meslek hastalıklarının tedavi süreçlerine yönelik, gerek ar-ge faaliyetleri aracılığıyla, gerekse sağlık hizmetlerini sunmayı bir metalaştırma alanı olarak tanımlamış, aynı şekilde finans sermayesi de sigortacılık alanındaki kamusal tazmin mekanizmalarının yerine piyasa üzerinden aktör olarak sistemin bir unsuru haline gelmiştir. Bu çerçevede, Dünya Bankası, IMF gibi kurumlar aracılığıyla hayata geçirilen Yapısal Uyum Politikaları da kurumsal dönüşümü genelleştirmede etkin olarak kullanılan araçlar haline gelmiştir (15).

Bu çerçevede, devletler yeni bir refah kurumu olarak workfare (çalışma-külfet) uygulamalarıyla, seçicilik, formel alan içerisinde, dar ve yetersiz bir maliyet yüklenmesi dönemine sokulmuştur. Artık, maliyetin devletleştirilmesi yerine daha ağırlıklı olarak çalışmanın yarattığı işyeri kaynaklı hastalıkların ve kazaların varlığı yeniden “kaçınılmazlık ve doğallık” kavramları çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır (14).

Bu çerçevede, meslek hastalıkları ya da çalışmadan kaynaklı hastalıkların yeniden tanımlanması süreci de kesintiye uğrarken, “işçi sağlığı” gibi kavramlaştırmalarda “işyeri”, “iş” gibi kavram kayması da yaşanmış, sermayenin hegemonik söylemi yeniden kurulmuştur.

Artık, kapitalizmin ilk evrelerindeki merkantalist ilkel birikim süreçlerinde yaşanan sağlıksız, emegücü sömürüsünün kontrolsüz şekle dönüştüğü kör ve karanlık bir işgücü pazarı ortaya çıkarırken, aynı zamanda daha küçük ama güvenilir, kontrol edilebilir, parasal açıdan azımlık çok fonksiyonlu bir işçi sınıfının sağlığının korunmasına yönelik şekillenen koruma anlayışı hakim olmaya başlamıştır.

Bu çerçevede, artık kamusal sağlık adına devletin koruyucu düzenlemeleri, müdahaleleri geri çağırmasının da hiçbir dayanağı kalmadığı gibi geçerliliği de kalmamıştır. Devletlerin tazmin mekanizmaları yetersizleşmiş, teşhis, tanı ve tedavi hizmetlerinin kendisi piyasalaştığı ve metalaştığı için devletin etkisizleşmesiyle beraber, bu alandaki örgütlenmeler ve özellikle meslek örgütlerinin ya da sendikaların da etkisizleştiğini söyleyebiliriz. Fordist dönemin kurumsal yapıları bir anlamda boşlukta kalmışlardır.

Bu bağlamda, çalışma nedeniyle ortaya çıkan hastalıklardan işçi sınıfının korunması önceliğini ele alan çalışmalar yapılmalı ve bu alandaki yapılan tartışmaları, yeniden düşünmenin artık zamanı

gelmiştir. Sınıfsal mücadelenin bir alanı olarak tanımlayabileceğimiz bu alanda “Meslek hastalığı” kavramı ile birlikte, “İşle ilgili hastalık” kavramı daha geniş bir mücadele alanının başlangıcı olarak kullanılabilir bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, bu alanın kendisinin bir sınıf mücadelesi alanı olması nedeniyle, yeni döneme özgü örgütlenmeler aracılığıyla sermayenin yeni stratejilerini bertaraf edici bir yönelimin yaratılabilir olduğunu düşünmekteyiz. Marx’ın betimlemesi aslında bugünün ana sorununu da çözümlenmektedir: İşçilerin hastalıkları sermayenin varlık koşuldur. Bu nedenle, varlık koşulunun kendisinin sorulanması gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) “2013 İstatikleri”
Erişim: <http://www.sgk.gov.tr>.
2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Meslek Hastalıkları” Rehberi, Ankara 2011.
3. Spencer, David A. “The Political Economy of Work”
Routledge Press, Londra, 2009.
4. Marx K. “1844 El Yazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe”
Sol Yayınları, Ankara, 2011.
5. Jessop B. “The State Theory: Putting the Capitalist State In Its Place” Londra: Oxford University Press, 1990.
6. Marx K. “Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili” Birinci Cilt: Sermayenin Üretim Süreci, Sol Yayınları, Ankara, 2011.
7. Barnetson B. “The political economy of workplace injury in Canada” AU Press, Athabasca University, Toronto, 2010 s:35-40.
8. Marx K. “Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar”
Sol Yayınları, Ankara, 1992.
9. Süzek S. “İş Güvenliği Hukuku” Yayınlanmamış
Doçentlik Tezi, A.Ü. Fakóltesi. Ankara 1985.
10. Koven S, Michel S. “Womanly Duties: Maternalist Politics and Origins of Welfare States in France, Great Britain and the United States, 1880-1920”, The American Historical Review, 1990;95(4):1076-1108.
11. Poulantzas N. “Siyasi İktidar ve Toplumsal Sınıflar”
Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
12. Poulantzas N. “State, Power, Socialism” Verso Press,
Londra, 2000.
13. Peck J. “Workplace: The Social Regulation of Labour Markets” Guilford Press, New York, 1996.
14. Peck J. “Workfare States” New York: Guilford Press,
2001.
15. World Bank, “World Development Report 1993: Investing in Health”, New York: Oxford University Press, 1993.●